

Bejelentések szerint az idei évvel egyszerre két nemzetközi jellegű folyóirat is indul, kifejezetten abból a célból, hogy előbbre vigye és gyakorlati eredményekhez vezesse a keresztény-marxista párbeszédet. Az egyiket *Internationale Dialogzeitschrift* címmel a Herder-cég adja ki Freiburgban. Háromhavonként fog megjelenni, *Karl Rahner* és *Herbert Vorgrimler* szerkeszti, szerkesztőbizottságában 30 közismert marxista és keresztény kiválóság foglal helyet. A másik folyóirat a Bécsben megjelenő s már 14 éves múltra visszatekintő *Neues Forum*, amelyet új feladatának megfelelően alakítanak át. Erről már bővebb tájékoztatás is érkezett. Felelős szerkesztője *Günther Nennung*, aki eddig is vezette a lapot. Szerkesztőbizottságában marxisták: *Ernst Bloch* (Tübingen), *Erich Fromm* (Mexikó), *Roger Garaudy* (Párizs), *Robert Kalivoda* (Prága), *Arnold Künzli* (Basel), *Lucio Lombardo-Radice* (Róma), *Milan Machovec* (Prága) és *Milan Prucha* (Prága); katolikusok: *Marcel Reding* (Berlin) *Jean-Yves Calvez* (Párizs), *Marie-Dominique Chenu* (Párizs), *Giulio Girardi* (Róma), *Johannes-B. Metz* (Münster), *Hans Schaefer* (Heidelberg); protestánsok: *Georges Casalis* (Párizs), *Iring Fettscher* (Frankfurt), *Josef-L. Hromadka* (Prága), *Jürgen Moltmann* (Tübingen), *Paul Oestreicher* (London), *Charles West* (Princeton, USA).

Emlékeztetnem kell itt arra, hogy azon a keresztény-marxista szimpozícion, amelyet a múlt év tavaszán a *Paulus-Gesellschaft* és a *Csehszlovák Tudományos Akadémia* együttesen hívott össze Marianske-Lázneben, hangsúlyosan felmerült a nemzetközi folyóirat igénye. Ha tehát most nem is egy, hanem mindjárt két ilyen folyóirat lesz, ennek csak örvendhetünk. Főleg akkor, ha általuk és rajtuk keresztül a keresztény-marxista dialógus túljut az elkerülhetetlen, de igen korlátolt jelentőségű bevezető fázisán, amikor a felek többnyire csak a párbeszéd szükséges voltáról és inkább csak a dialógus látszatával tartanak párhuzamos monológokat. Mert nyilvánvaló, hogy elsősorban nekünk, szo-

cialista rendszerben élő keresztényeknek kellene a legjobban fájlalnunk, ha a dialógus megrekedne ebben a kezdeti szakaszban. Végére is azt várjuk tőle, hogy keresztények és marxisták a mélyenfekvő világnézeti különbségek ellenére megkeressék és megtalálják a mindkét oldal számára elfogadható megoldásokat az emberiség egészét érintő és nyugtalanító problémákra, s magától értetődően a feltételeit is annak, hogy a gyakorlati eljárásokat illetően egyetértés jöjhessen létre köztük. Ebben és csakis ebben az esetben hathat ki a dialógus egyes szűk csoportok szinte zárt körein túlrá, s indíthat el olyan komoly kezdeményezéseket és megmozdulásokat, amelyeknek befolyása alól nem vonhatják ki magukat sem a pártok, sem az egyházak.

Mint *Casalis* professzor írja, az átalakult *Neues Forum* szerkesztőbizottságának első összejövetelén a korszerű bölcséleti, erkölcsi és esztétikai kérdések megvitatásán kívül a következő témák párbeszédese kifejlesztéséért vetették programba: a vietnami háború, a forradalom, a berendezkedési minták többfélesége a szocialista országokban, a béke stratégiája, a közelkeleti válság. S ezek már valóban konkrétumok, amelyek a kívánt irányba terelhetik a dialógust.

*

Érdekes, hogy az *Internationale Dialogzeitschrift* indulását közlő *Katholische Nachrichten-Agentur* és a *Neues Forum* új rendeltetését hírül adó *Informations Catholiques Internationales* szerint mindkettőre *König* bíboros, a nem-hívőkkel foglalkozó vatikáni titkárság elnöke adott ösztönzést.

Ennek tudatában fokozott figyelemmel olvastam azt a tanulmánynak is beillő cikket, amelyet *Gustav A. Wetter* az ideológiai koegzisztencia kérdéséről tett közzé az *Osservatore Romano* múlt évi december 31-i számában. *Wetter* tudvalevően katolikus részről a marxizmus egyik legalaposabb kutatója, akinek már első nagy művét, amely *Der dialektische Materialismus*

címmel még 1952-ben jelent meg, marxista bírálók is sok vonatkozásban elismeréssel fogadták. Részt vett és referátumokat is tartott a *Paulus-Gesellschaft* Salzburgban és Chimseeben rendezett 1965, illetve 1966 évi dialógusain.

Mostani írásában Wetter abból indul ki, hogy a Szovjetunió és a vele szövetséges szocialista országok vezetői ugyanakkor, amikor síkra szállnak a különböző társadalmi rendszerek békés együttéléséért, ideológiai téren határozottan visszautasítják a békés koegzisztenciát. Szerintük ugyanis az ideológiai harc, ami csupán egyik oldala az osztályharcnak, történeti szükségszerűség, amelyet nem lehet megszüntetni tárgyalások vagy egyezkedések útján. Kompromisszumokat csak politikai ügyekben lehet kötni, nem pedig ideológiai kérdésekben. Az ideológiai harc azonban ennek ellenére sem képezheti akadályát a jó viszonynak az államok között, nem azonosítható sem a „hidegháborúval”, sem a „lélektani háborúval”. Az ideológiai harcot a kommunizmus a burzsoa ideológia és általában a nem-marxista világnézetek ellen folytatja, ideértve a keresztény vallást is, amelyet „nemcsak a múlt maradványának, hanem egyenesen a kapitalizmus üledékének tekint”.

Wetter a továbbiakban nem tér ki a marxizmus valláskritikájára, hanem felveti a döntően fontos kérdést: *vajon az ideológiai koegzisztencia lehetetlenségének elve összeférhetetlen-e a „doktrinális pluralizmussal”, így a világnézetek többféleségével?*

*

A katolikus egyház, legalábbis a II. vatikáni zsinat óta, amikor a vallásszabadságért küzd — emeli ki Wetter —, nem arra törekszik, hogy kiváltságos helyzetet biztosítson magának más vallásfelekezetekkel vagy szellemi áramlatokkal szemben, hanem az *összesek számára* igényli a gondolatszabadságot. Am ha azon az alapon, hogy nem élhet békésen együtt az igazság és a tévedés, lehetetlennek nyilvánítjuk az ideológiai koegzisztenciát, akkor milyen kilátásai maradnak a gondolatszabadságnak?

Wetter szerint az az állítás, hogy igazság és tévedés között nem lehet békés együttlét, *kétértelműséget* rejt magában. Érvényes az állítás az elmélet síkján: a gondolkodásban nem lehet meg békésen együtt az igaz és a hamis, mert hiszen két ellenmondó tétel közül csupán az egyik lehet igaz. Más azonban a helyzet a gyakorlat síkján, vagyis a különböző és ellentétes meggyőződésű emberek együttélésének síkján: itt meg kell lennie a békés koegzisztenciának, annak ellenére, hogy igazság és tévedés kölcsönösen kizárják egymást. S Wetter azon a nézeten van, hogy magának a marxista-leninista tanításnak alapján is ehhez a következtetéshez lehet jutni.

Mint ismeretes — adja elő Wetter —, a marxista szemléletben *minden fejlődés forrása az ellenmondás, amely folytonos meghaladásra, felülkerekedésre ösztönöz*. A marxista-leninista bölcelet érvényesnek tekinti ezt az elvet nem csupán a gondolat, hanem a valóság területén is, akár társadalmi, akár természeti ez. Nagyon fontos azonban aláhúzni, hogy az ellenmondás csak akkor ösztönöz haladásra, ha igyekszünk feloldani azt. Már most az ellenmondással szemben három magatartás lehetséges: 1. a *belenyugvás*, mikor is feloldhatatlannak tartjuk az ellenmondást, s így nem is teszünk semmi erőfeszítést a feloldására; 2. annak magatartása, aki nem hajlandó bírálattal alá bocsátani a saját szempontját, sőt minden rendelkezésére álló eszközzel *elnémítani igyekszik* az ellenmondó felet; 3. annak magatartása, aki *az ellenmondás feloldását* keresi, bírálattal vetve alá mindkét álláspontot, készen arra, hogy amennyiben indokolt, a saját álláspontját is helyesbítse.

Az első magatartás — folytatja Wetter — feloldhatatlannak tekinti az ellenmondást: számára a vita értelme nem abban van, hogy közös erőfeszítéssel keressék az igazság teljesebb megismerését, hanem csupán abban, hogy valami kompromisszum útján megegyezzenek gyakorlati kérdésekről. A másik lehetséges magatartás az ellenmondónak minden eszközzel való elhallgattatása, mit sem törődve az igazság kérdésének megoldásával.

Nyilvánvaló, hogy aki ilyen magatartást tanúsít, azt csupán a saját tanának hatályossága foglalkoztatja, aminek nyomán ez a tan a szó legrosszabb értelmében „ideológiává” válik. Minthogy pedig ebben az esetben az ellenmondás feloldás nélkül maradna, nem következhetne be semmi igazi haladás. Mindazoknak tehát, akik a haladást kívánják, el kell utasítaniuk az eljárásnak ezt az emberhez méltatlan módját.

Egyetlen elfogadható magatartás Wetter szerint a harmadik, amely az ellenmondások feloldásának keresésében áll. Tanbeli ellenmondásokról lévén szó, világos, hogy a feloldásukra szolgáló eszközök kizárólag tanbeli rendűek lehetnek, vagyis csak párbeszédben léphetnek elő. Adminisztratív és kényszerítő eszközök használata elentétes lenne az ilyen magatartással. A katolikusok — jelenti ki Wetter — nemcsak nem félnek az ideológiai mérközéstől, de szívesen is vállalják, mert meggyőződésük, hogy ebben a küzdelemben nekik is van tanítani és tanulni valójuk; egyedül azt kívánják, hogy a szellemi verseny feltételei azonosak legyenek az összesek számára.

Meglepő a párhuzamosság a koegzisztencia elvét illetően egyrészt a politika és a gazdaság, másrészt az ideológia síkján — hangoztatja befejezőben Wetter. Miként a fejlődés legutóbb elért stádiumában a békés együttélés elve nem zárja ki a politikai kapcsolatok terén a küzdelem minden formáját, csupán azt, amelyet fegyverrel folytatnának, ugyanúgy az ideológia terén sem kell kizárnia minden küzdelmet, csupán azt, amelyet nem eszmei fegyverekkel vívnak.

*

Meg kell vallanom, *nem érzem elég világosnak és következetesnek Wetter fejtegetéseit*, s tartok tőle, hogy mind katolikus, mind marxista részről olyan értelmet is tulajdoníthatnak cikkének, amely nem használ a dialógus ügyének. Aggályaim az oly sűrűn szereplő „igazság” szó jelentésére *homályosságára* s arra a *kritikára* vonatkoznak, amelyet Wetter az ellenmondással szemben lehetséges első magatartás föltt gyakorol.

Mint már olvashattuk, a „belenyugvás” magatartása ez, amikor nem teszünk semmi erőfeszítést az ellenmondás feloldására. E magatartás számára — írja Wetter — „a vita értelme nem abban van, hogy *közös erőfeszítéssel keressék az igazság teljesebb megismerését*, hanem csupán abban, hogy *valami kompromisszum útján megegyezzenek gyakorlati kérdésekről*”. Wetter kárhoztatja ezt a magatartást, mert — úgymond — „az élet alapvető problémáira alkalmazva, a belenyugvásnak ez a „tunya” (*pigro*) pluralizmusa óhatatlanul szkepticizmusra és nihilizmusra vezet, mert hiszen ha az igazság nem érhető el, akkor semmiféle elkötelezésnek sincs értelme az életben”. Az ilyen magatartás — hangoztatja kritikájában Wetter — elkerülhetetlenül relativizmusba, szkepticizmusba és nihilizmusba fullad, mert az húzódiók meg mögötte, hogy nem bíznak az embernek abban a képességében, hogy eljuthat az igazsághoz. „Az ilyen „tunya” pluralizmus visszautasításában és egy elkötelezett élet értékének állításában rejlik annak a marxista tételnek igazság-magva, hogy az ideológiára a békés együttélés elve nem alkalmazható.”

Ellenmondások azonban — s ebben föltétlenül igazuk van a marxistáknak — nemcsak a gondolat, hanem a *valóság, így a társadalmi valóság területén is adódnak, s elsősorban ezek az utóbbiak azok, amelyek legközvetlenebbül érintenek valamennyiünket*, amelyeknek feloldása tehát a legnyomósabb kíváncsalom számunkra. S éppen mert gyakorlati jellegűek, az életnek nagyon is „alapvető problémáit” kell látnunk bennük, pontosan azokat a kérdéseket, amelyekről „valami kompromisszum útján” föltöbb üdvös lenne megegyeznünk egymással.

Nem kétséges, hogy a gondolkodó embert mindenkor nyugtalanította és nyugtalanítja az emberi élet *volta-képpen* értelme. Kutatják ezt a marxisták éppúgy, mint a keresztények, az ateisták éppúgy, mint a teisták, vitázhatnak és nem is árt, ha vitáznak róla, azt azonban nem is képzeltük el, hogy azonos felfogásra jutnának. Mert ha mi, keresztények, az ún. „végső kérdéseket” illetően az igaz-

ság birtokában levőnek hisszük is magunkat, ennek a hitünknek helytállóságáról semmiféle dialógusban sem győzhetjük meg azokat, akik, bár ellentétes előjellel, szintén az igazság birtokosának tartják magukat. Ennek tudomásulvételét, ami — úgy vélem — együttjár a gyakorlati problémák előtérbe helyezésével, nem indokolt „tunya” pluralizmusnak minősíteni, mert hiszen ez a mai világban az egyedüli lehetséges, tehát a „reális” magatartás. Amellett azonban nem is következetes Wetter, amikor annyira élesen elítéli ezt a realitásokkal számoló magatartást, mert hiszen megelőzően ő maga szögezte le, hogy bár a gondolkodásban nem lehet meg békésen együtt az igaz és a hamis, más a helyzet a gyakorlat síkján, vagyis a különböző és ellentétes meggyőződésű emberek együttélésének síkján: „itt meg kell lennie a békés koegzisztenciának, annak ellenére, hogy igazság és tévedés kölcsönösen kizárják egymást.”

Igen, meg kell lennie, ki kell munkálni, meg kell teremteni a békés koegzisztenciát nemcsak a különböző társadalmi rendszerű államok, hanem a különböző társadalmi rendszerekben belül az emberek között is. Ezt azonban nem alapozhatjuk az „igazságra”, ami elvont bölcseleti fogalom, hanem egyedül azokra az értékekre, amiknek érték-voltát mindannyian — jelen esetben keresztények és marxisták — egyformán elfogadjuk. Hogy ilyen érték, sőt kimagaslóan érték a gondolatszabadság, a vallásszabadság és a világnézeti szabadság is — magától értetődik. Amit Wetter erre vonatkozóan az általa harmadiknak jelölt magatartással kapcsolatban előad, nemcsak a mi oldalunkon talál osztatlan helyeslésre, de egyetért azal a marxizmus mind több neves képviselője is.

*

Szükségesnek tartottam mindezt megjegyezni, mert amikor marxisták is, keresztények is egyre nyomatékosabban állítják, hogy a köztük folyó dialógus a jelenkor központi feladatai közé sorolják, akkor ellene kell szólnunk azoknak a bizonyos körökben mutatózó törekvéseknek, ame-

lyek a párbeszédet kizárólag bölcseleti kérdésekre szeretnék korlátozni. Az efféle hitvitázó célzatok ugyanis csak késleltethetik annak lehetőségét, hogy egyes országokban olyan *külön eszmecserék is induljanak*, amelyek a nagy nemzetközi problémák mellett az ott helyileg tapasztalt konkrét problémák megoldására irányulnak.

Szerintem mindenekelőtt ebből a szempontból kell majd figyelemmel kísérsünk és értékelnünk a dialógus szolgálatába állított két nemzetközi folyóirat munkáját s ugyanígy azoknak az egyházi és egyházon kívüli intézményeknek tevékenységét is, amelyek befolyásolhatják általában a dialógus menetét. Mert az imént említett „gyakorlati” párbeszéd szükségese mind sürgetőbben lép elő. Aláhúzom, *nem a „filozófiai”, hanem a „gyakorlati” párbeszédé*. Ahogyan Lukács József, a *Világosság* felelős szerkesztője állapította meg varsói laptársunk, a *Zeszyty Argumentów* 1967. március—áprilisi számában közölt tanulmányában: „Szükséges, hogy katolikusok és marxisták közös asztalnál foglaljanak helyet és tisztázzák az őket érdeklő kérdéseket.” Am mindjárt hozzáfűzte ezt is: „A marxisták szemében nem az a probléma, hogy létezik-e Isten vagy sem, hanem, hogy milyen társadalmi értékeket és erkölcsi alapelveket vonnak le a vallások ebből a természetfölötti létezőből... Olyan párbeszéd kell, amely közös cselekvéseket tesz lehetővé. Tartsa meg mindkét oldal a saját világnézetét, de állandó párbeszédben dolgozzék azon a *humanizmuson*, amely megmenti az emberiség számára a közös értékeket s biztosítja a jövő értékek megzűlésését.” A *Világosság* 1967. július—augusztusi száma közölte azt a beszélgetést is, amelyet éppen a *Zeszyty Argumentów* főszerkesztője, Tadeusz M. Jaroszewski folytatott Luciano Gruppival, az olasz kommunista párt vezetőségi tagjával. „Nem elméleti egyezkedésről van szó a dialógusban — jelentette ki Gruppi —, ami lehetetlen és káros lenne, hanem arról, hogy a két társadalmi erő, eltérő világnézetének keretében, *közös értékeket* ismer fel, bár azokat különböző módon éli át és különböző perspektívában látja. Éppen ezen a téren: a béke, a demokrácia, az éhezõ világrészek

megsegítése, a kapitalista kizsákmányolás és az elidegenedés elleni harc területén válik konkréttá a párbeszéd.”

*

Amit nekünk, keresztényeknek, a párbeszédben végül is el kell döntőnünk — s erre méltán mutatott rá idézett tanulmányában Lukács József —, vajon *hívei vagy ellenfelei vagyunk-e* a társadalmi kapcsolatok olyan struktúrájának, amely az osztálykülönbségeket s ezzel a gazdasági, politikai és kulturális egyenlőtlenségeket szentesíti? Amire viszont a marxistáknak kell felelniök, vajon *abszolútumnak tekintik-e a történet valamely fázisát*, s mi módon vélik biztosíthatónak kitűzött céljukat: az emberi személyiség szabad és sokoldalú kibontakozását? Az én válaszom a nekünk feltett kérdésre nem kétséges, de megítélésem szerint ugyanígy határozott és megnyugtató Lukácsé is a másodikra vonatkozóan.

A legfontosabb számunkra az emberi személyiség kibontakoztatását illetően mindenesetre az, amit Lukács József a Marianske-Laznében lefolyt marxista-keresztény párbeszédéről szóló beszámolójában, a *Világosság* 1967 július—augusztusi számában rögzített: „Ami a vallásszabadság kérdését illeti, elvi tekintetben világos előttünk, hogy ez mind a szocialista, mind a kapitalista országokban a többi között azt kell jelentse: nincs államvallás; senkit nem lehet vallása követése miatt állami úton felelősségre vonni, minden közfunkciót betölthet vallásos ember is; a felekezeti hovatartozást az állam nem tartja nyilván, a valóságosság sem elönt, sem hátrányt

nem jelenthet; világnézeti-ideológiai vitákat nem lehet az erőszak eszközeivel dűlőre vinni; az egyházak számára biztosítandó az igehirdetés, a kultusz és a vallási propaganda lehetőség. A mondottakat még azzal is kibővítenénk, hogy ugyanazok a szabadságjogok, amelyek a vallásokat megilletik, minden országban természetesen meg kell illessék a szabadgondolkodást, a materializmust, az ateizmust is.”

*

Még Rómában adták nemrégiben kezembe a *Dialogo* című olasz folyóirat 1964. évi 4. számát. Nem tudom, megjelenik-e még ez a folyóirat, de az említett szám cikkei közül, amelyeket váltakozva írtak katolikusok és kommunisták, különösen megragadta figyelmemet *Lucio Lombardo-Radice* írása.

„Meggyőződésem — mondja szószerint a szerző, aki az olasz kommunista párt központi bizottságának tagja és a római egyetem professzora —, hogy a különböző eszmei irányzatok szabad kifejeződése, a vélemény-nyilvánítás többfélesége és különbözősége elengedhetetlen feltétele a marxizmus fejlődésének és haladásának is, mi több, belső követelménye egy eleven és teremtő marxizmusnak... *A kor kívánta magaslatra kell emelkednünk valamennyiünknek*, marxistáknak és keresztényeknek, hívőknek és ateistáknak. A korral haladó marxistának észre kell vennie az értékeket a vallási formában is, noha ezt a formát képzelgésnek tekinti; a korral együtt-haladó katolikusnak tudnia kell meglátni az értékeket az ateista ideológiában is, noha elutasítja ezt a formát.”

A KIS ÚT

(A SZENTEK TISZTELETÉRŐL)

„Hiszem a szentek egységét”, imádkozzuk az apostoli hitvallásban. Mit jelenthet ez a mi időnkben? Milyen kapcsolata lehet a mai kereszténynek a szentek világával? Vajon követelménye-e az egyes ember keresztény életének, hogy személyes kapcsolatot alakítson ki a szentekkel? Soka-

kat foglalkoztató kérdések ezek, és nem kevesen vannak az egyébként komoly hívő keresztények, akiket egyenesen feszélyeznek a szentek tiszteltével kapcsolatban jelentkező (néha már a babonát súroló) túlzások.

A Bécsben megjelenő *Der grosse Entschluss* hasábjain Anita Röper fog-